

Stem geven aan een

Wat is gemeenschapskunst en wat kan het betekenen voor kwartiermakers? Doortje Kal interviewde Sandra Trienekens over haar onderzoek naar sociaal geëngageerde kunst.

Op kwartiermakersfestivals worden impulsen gegeven aan kwartiermakers: aan het scheppen van ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond. Dit is kennelijk iets dat aanspreekt en waarmee veel mensen worden bereikt.¹⁾ Kunst vormt een belangrijk onderdeel van deze festivals. Soms gaat het om *community art* of gemeenschapskunst. Zoals bijvoorbeeld de Dansgroep *Vanuit Marlies* die een vast onderdeel vormt van het jaarlijkse kwartiermakersfestival in Haarlem. Dansgroep *Vanuit Marlies* bestaat uit een groep mensen met een psychiatrische achtergrond (en een klein aantal zonder), die onder leiding van een gerenommeerde choreograaf uitdrukking proberen te geven aan hun ervaring en positie.

Gemeenschapskunst kan je omschrijven als: niet-professionele artiesten, die vanuit een bepaalde minderheidspositie zich met kunstzinnige middelen een 'stem' verwerven om te werken aan hun emancipatie.

Wat is gemeenschapskunst, sociaal geëngageerde kunst of *community art* eigenlijk en wat kan het betekenen voor kwartiermakers

Sandra Trienekens was een van de sprekers op het Congres Kwartiermaken in de WMO, Participatie in het Kwadraat op 22 mei jl. in Den Haag. Zij is als onderzoeker verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als lector bij Culturele en Maatschappelijke Vorming, Hogeschool van Amsterdam. In het programmaboekje voor het congres van 22 mei schreef zij over haar drijfveren: 'Ik doe onderzoek naar de relatie tussen burgerschap, diversiteit en (gemeenschaps)kunst omdat ik de gevestigde, maar "gelijkheidsbeperkende" denkpatronen bloot wil leggen en er een alternatieve zienswijze voor in de plaats wil stellen. Ik ervaar het als mijn maatschappelijke verantwoordelijkheid om een bijdrage te leveren aan een vrije samenleving waarin ook personen/groepen kunnen participeren aan wie nu de mogelijkheid tot deelname (deels) wordt ontzegd. Concreet gezien betekent dat voor mij het onderzoeken van uitsluitende, eurocentrische praktijken en het herformuleren van het gevestigde idee over burgerschap. (...)

In het zoeken naar manieren waarop dit soort abstracte ideeën verwezenlijkt kunnen worden ben ik geïnspireerd geraakt door de sociaal geëngageerde kunstpraktijk. Ik zie in de werkwijze van goede gemeenschapskunstenaars een houding die ook de politiek, de media en eigenlijk alle mensen zou moeten kenmerken.'

die werken aan een inclusieve samenleving, waarin ruimte, aandacht en waardering bestaat voor diversiteit in burgerschap?

Ik sprak daarover met Sandra Trienekens. Zij doet onderzoek naar de relatie tussen burgerschap, diversiteit en (gemeenschaps)kunst.

Je bent in 2004 gepromoveerd. Wil je iets over je onderzoek vertellen?

Sandra Trienekens: 'Ik was op zoek naar de betekenis van burgerschap in een cultureel diverse samenleving. Er gaat iets goed verkeerd als we burgerschap in de multiculturele samenleving eindeloos op nationaal niveau blijven modelleren. Er bestaat niet zoiets als zuivere of puur Hollandse cultuur meer - als die al ooit heeft bestaan. Maar in het beleid wordt te weinig of op een beperkte manier rekening gehouden met het diverser worden van Nederland. Je verwacht van kunstenaars en de kunstsector (wat niet hetzelfde is!) dat ze open en nieuwsgierig zijn, dat zij de diversiteit zoeken. Dat blijkt niet het geval. Dus mijn vraag was op welke manier diversiteit een plek zou kunnen veroveren in een dergelijke, relatief gesloten kunstsector. Ik ben mensen gaan interviewen, heb beleidsrapporten bestudeerd, heb Rotterdam met Manchester vergeleken. De Engelse beleidscontext is echt anders dan de Nederlandse: het diversiteitsdenken heeft in Engeland al een lange geschiedenis, wat niet wil zeggen dat ze het beter doen. Ik heb gevestigde en meer marginale praktijken van kunstenaars van verschillende etnische en culturele achtergrond met elkaar vergeleken en laten zien hoe ze niet op elkaar aansluiten. Routines zorgen ervoor dat de *status quo* in de cultuursector gehandhaafd blijft en die is wit en westers. Als er sprake is van diversiteit is het in de vorm van een *project*; het is geen onderdeel van beleid. Mensen van buiten "doen het project" en verdwijnen daarna weer.'²⁾

Burgerschap als proces

'Burgerschap wordt vaak voorgesteld als een verhaal over rechten en plichten en nationaliteit, maar de hiermee gesuggereerde gelijkheid is een illusie. Dat idee van gelijkheid voor burgers vertrekt vanuit een onpartijdige staat en een na te streven nationale culturele *homogeniteit*. Ik pleit er in mijn proefschrift voor

ongehoorde groep

om op een andere manier over burgerschap na te denken. Ik heb het begrip “geleefd burgerschap” geïntroduceerd. Burgerschap is niet iets statisch, maar per definitie een *proces*. De elementen die burgerschap uitmaken zijn altijd in beweging. Burgerschap is iets dat zich blijft ontwikkelen en wat we met z’n allen vormgeven. Ik stel voor weg te gaan van het nationale niveau en te gaan naar het lokale niveau waar je paradoxaal genoeg globalisatie vindt. Globaliseren doe je lokaal. Daar is de term *glocalisatie* voor bedacht. Op het lokale niveau vind je dynamische culturen en identiteiten, ook van de mensen voor wie kwartiermakers opkomen. Vertrekkend vanuit lokale praktijken kan je werken aan een inclusieve maatschappij en een nieuw burgerschap met ruimte voor en erkenning van verschil. In plaats van rechten en plichten, nationaliteit en homogeniteit moet het nieuwe burgerschap gaan over vertrouwen, sociale sensibiliteit, reflexiviteit, engagement, kunnen omgaan met imperfectie en onzekerheid, een nomadische kijk op identiteit en uitgaan van meertaligheid. Dit zijn burgerschapscompetenties die essentieel zijn voor alle burgers. Ze vragen dus ook van de witte meerderheid een andere houding.’

Hoe is je proefschrift ontvangen?

‘Ik was net twee weken in Manchester voor mijn onderzoek – toen de aanslag op de *Twin Towers* plaatsvond. Toen ik met mijn interviews in Rotterdam bezig was werd Fortuyn vermoord en behaalde hij zijn postume monsterzege bij de verkiezingen er vlak na. Ik werd dus wel gedwongen zeer helder mijn positie te bepalen in mijn gesprekken. Ik promoveerde drie weken na de moord op Van Gogh in 2004. Het discussieklimaat voor mijn “multiculturele” verhaal was ronduit slecht. Gelukkig is er nu weer een beetje ruimte voor discussie, onder andere door de kritiek op het essentialistisch denken door het professoraat van Halleh Ghorashi.’³⁾

Belast en bezwaard

‘De discussie in Nederland over sociaal geëngageerde kunst is belast met enerzijds het begrip autonome kunst, anderzijds met negatieve connotaties rond onder andere het vormingstheater uit de jaren zeventig. Dit laatste heette belerend te zijn en louter gericht op

de *overdracht* van de oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken, zoals de kunstenaars dat voor ogen stond. De culturele elite had geen goed woord over voor deze vorm van kunst bedrijven. Kunst is toch iets heel anders dan welzijnswerk?

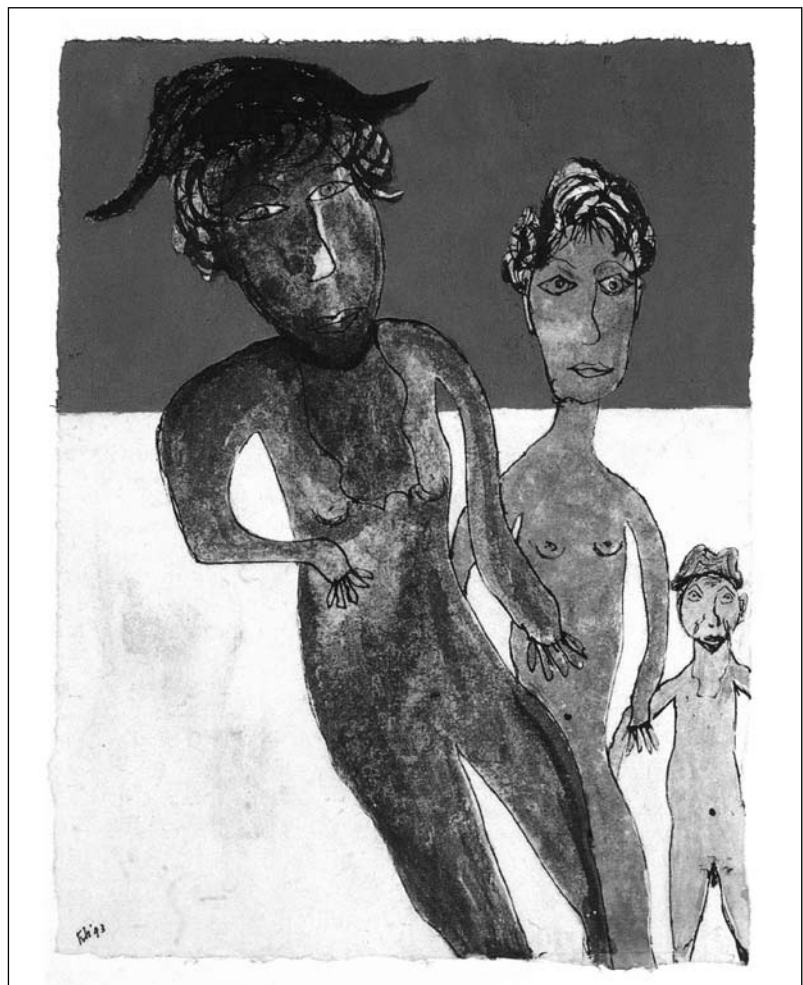
Het begrip autonome kunst was zo mogelijk nog gecompliceerder. Naast de “echte” kunstenaars zouden juist “gekken” en mensen met verstandelijke handicaps autonome kunst maken – zij zouden zich ongeveer als enigen echt los van de heersende conventies kunnen uiten. De term autonome kunst is larie, omdat alle kunstenaars (en alle cultuurcommissies en het publiek) altijd worden beïnvloed door de heersende kunsthistorische modes en het politiek-maatschappelijke tijdperk waarin ze leven.

Het derde bezwarende punt rond sociaal-geëngageerde kunst is de coöptatie door verschillende beleidsagenda’s. Gemeenschaps-

Naaktstrand.

Riet van Halder, 1993

(collectie De Stadshof)

Uitgangspunten van gemeenschapskunst

Gemeenschapskunst stimuleert andere manieren van kunst maken en brengt kunst en samenleving dicht bij elkaar. Ze versterkt de sociale interactie en het gemeenschapsgevoel. Gemeenschapskunst brengt diversiteit naar voren. De zelfexpressie onder deelnemers wordt aangemoedigd. Gemeenschapskunst is een manier van communiceren die mensen aanzet tot nadenken. Gemeenschapskunst verhoogt het zelfvertrouwen van deelnemers oftewel is empowerend. Meer mensen met een grote afstand tot de gevestigde kunst worden bereikt.

De kunstenaar die het project begeleidt gaat een persoonlijk contact aan met de deelnemers, heeft oprechte interesse, creëert een vertrouwde sfeer, is communicatief sterk, velt geen waardeoordelen en richt zich meer op het proces dan op het product. Iedereen telt mee, wat je doet kan niet fout zijn. Maar gemeenschapskunst is geen kritiekloze verering van het naïeve of het persoonlijke.

Eigenlijk vorm je met een gemeenschapskunstproject een minimaatschappij, maak je wederzijdse uitwisseling mogelijk, waar het buiten het project vaak niet van komt. Kunstenaars die aan dergelijke projecten meedoen verlangen ernaar vaker met amateurs te werken. De kunstenaar is zowel artistiek als sociaal-maatschappelijk gemotiveerd. Vaak is zijn drijfveer een afzetten tegen (of kritische reflectie op) de gevestigde kunstorde en/of de gevestigde politieke of maatschappelijke orde. Wat de deelnemers tot een community maakt is de gezamenlijke liefde voor de betreffende kunstvorm. Men wil door deze kunstpraktijk stem geven aan een ongehoorde groep.

kunst wordt instrumenteel ingezet om doelen buiten de kunst te bereiken. Dat betekent dat beleidsambtenaren en politici ook geneigd zijn resultaten in die termen te meten; oftewel men wil kunst afrekenen op buiten de kunst gelegen waarden. Kunstbeleidsagenda's, gedreven door economische motieven zijn gevaarlijk. De brede sociaal-geëngageerde kunstpraktijk wordt dan verengd tot een probleemoplossend instrument. *Community art* heeft zijn eigen esthetiek en moet niet beoordeeld worden op basis van criteria die deze praktijk vreemd zijn.'

Positieve wending

'Samen met *Cultuurnetwerk Nederland* maakte ik een inventarisatie van belangwekkende praktijken van sociaal-geëngageerde kunst. Gecombineerd met literatuuronderzoek heeft dit geleid tot een verheldering van uitgangspunten en meer inzicht in waar het bij de kunstprojecten werkelijk om gaat.⁴⁾ Uit die inventarisatie blijkt dat er op dit moment meer sociaal geëngageerde kunstprojecten en -producties zijn dan ooit tevoren! Steeds meer kunstenaars lijken samen te willen werken met "kunstenaars" uit de gemeenschap. Natuurlijk is engagement in de kunst nooit weg geweest. Altijd hebben kunstenaars maatschappelijke wantoestanden aan de orde gesteld of alternatieve samenlevingsvormen geëxploreerd. Denk aan het Werkteater (ja, zonder h, dk) met *Toestanden*

gebaseerd op Foudraines *Wie is van hout?* Maar nu lijken kunstenaars zich steeds meer bezig te willen houden met hun directe omgeving, met het instandhouden van de leefbaarheid en met het met elkaar in contact brengen van mensen met verschillende achtergronden, zodat ze een band kunnen aangaan. Daarnaast gaat het om reflectie op politiek en ideologisch geweld en etnische en religieuze strijd. In die zin lijken veel kunstenaars genoeg te hebben van het harde politieke klimaat en de assimilatiereetoriek. Door middel van een artistiek proces wordt een alternatieve vormgeving van de maatschappij nagestreefd, waarbij het uitdrukkelijk niet gaat om kunstparticipatie vanwege de vormende werking van de hoge cultuur.'

Meerstemmigheid

'Zowel *community art* als het begrip diversiteit omvatten een breed scala aan doelgroepen. Een project kan zich richten op een wijk, op een culturele groep of op een 'sociale groep', bestaande uit mensen met beperkingen of mensen die in armoede leven. Een project kan zich ook richten op zoveel mogelijk verschillende mensen, op een dwarsdoorsnede van de bevolking van een bepaalde wijk of stad. Tenslotte kan men zich ook richten op een gezamenlijke interesse in een bepaalde kunstvorm, of bezorgdheid over een bepaald probleem. Het is niet verwonderlijk dat er in het kader van kwartiermaken festivals worden georganiseerd en jij nu dit veld van de gemeenschapskunst verder verkent en op het congres ruimte bood. Zowel bij kwartiermaken als bij sociaal geëngageerde kunst gaat het erom mensen in de gelegenheid te stellen om mee te doen. Daarbij wordt de ervaring bij alle partijen verrijkt door vanuit verschillende perspectieven te kijken en die te combineren. Als kunstenaar veranderen je esthetische en ethische opvattingen. Er ontstaat een andere kijk op de nu vaak rigide scheiding tussen professionele en amateurkunst. Het gaat niet om het inlopen van achterstanden; dat veronderstelt een dominante superieure cultuur waaraan iedereen mee zou moeten doen. Het gaat om het mogelijk maken van meerstemmigheid; dat werkt werkelijk emanciperend. Het idee van het creëren van een mentale ruimte en het hebben van een strevende houding doet meer recht aan de geëngageerde kunstpraktijk dan het idee dat het om sociaal werk met een kunstzinnig tintje zou gaan. Het blijkt dat de kunstzinnige en maatschappelijke intenties probleemloos te verenigen zijn. De overloze en vaak moeizame discussie over de vraag of het kunst of welzijn betreft, is overbodig.'

✎ Doortje Kal

Noten

1) Zie www.kwartiermakers-festival.nl;

2) Sandra Trienekens (2004). *Urban paradoxes, lived citizenship and the location of diversity in the arts*; Sandra Trienekens (2007). 180°. Spin-off van diversiteitsprojecten in de cultuursector. Rotterdam: Netwerk CS.

3) In de volgende Deviant zal een interview met haar verschijnen.

4) Een databank van deze projecten is te vinden op www.cultuurnetwerk.nl. Het onderzoek is terug te lezen in: Sandra Trienekens (2006). *Kunst en sociaal engagement. Cultuur + Educatie* nummer 17. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland. In de databank is het project het Vijfde seizoen van de Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder opgenomen (www.vijfde-seizoen.nl).